TEZE ZA NOVE STRATEGIJE RAZVOJA TEKSTILNE I ODEVNE INDUSTRIJE, DEO 1

Dragan Dimitrijević

Fakultet primenjenih nauka, Niš,
Univerzitet "Union-Nikola Tesla", Beograd, Srbija
e-mail: dragandimitrijevicnis@gmail.com

Stručan rad
UDC: 338.4: 677+687(497.11)
doi: 10.5937/tekstind2004065D

Apstrakt: *Moderna i profitabilna industrija danas je nezamisliva bez pravovremenih i brzih implementacija kvalitetnih i efikasnih procesnih sredstava, kao i komplementarnih i adekvatnih strategija rada i razvoja, uz čvrst oslonac na informacione tehnologije. Međutim, zemlje u razvoju iz razloga što bržeg približavanja i učešća na globalnom tržištu, potpuno nekritički usvajaju tzv. "univerzalne" zakone i pravila rada i poslovanja, koji su inkompatibilni sa mnogim tehničko-tehnološkim, ekonomskim, socijalnim, kulturološkim, nacionalnim i drugim osobenostima država koje ih usvajaju, pa samim tim i nisu efikasni. Generisanje novih strategija rada i razvoja inače podrazumeva njihovu konzistentnost sa misijom, vizijom i ciljevima, ali i usklađenost sa mogućnostima, što u krajnjem podrazumeva obezbeđivanje kvalitetnog proizvoda i dugoročnu konkurentsku prednost i opstanak preduzeća, pri čemu ključni preduslov za njihovo donošenje i efikasno sprovođenje predstavljaju aktivistički pristup, bezrezervna podrška države i opšti nacionalni konsenzus. U radu su, kao teze, navedeni neki od najbitnijih elemenata i parametara, ali i problema rada i razvoja tekstilne i odevne industrije država u razvoju (Srbije), neophodnih pri generisanju kvalitetnih, efikasnih i održivih koncepcija i strategija rada i razvoja.*

Ključne reči: strategija, teze, tekstilna i odevna industrija, Srbija.

THESES FOR NEW STRATEGIES OF DEVELOPMENT OF TEXTILE AND CLOTHING INDUSTRY, PART 1

Abstract: *Modern and profitable industry today is inconceivable without timely and rapid implementation of quality and efficient process tools, as well as complementary and adequate work and development strategies, with a strong reliance on information technologies. However, due to the faster approach to the global market and their participation in it, developing countries completely uncritically adopt the so-called "universal" laws and rules of work and business, which are incompatible with many technical-technological, economic, social, cultural, national and other features of the countries that adopt them, and therefore not effective. Generating new work and development strategies implies their consistency with the mission, vision and goals, but also compliance with opportunities. This ultimately implies providing a quality product and long-term competitive advantage and survival of the company, where the key prerequisite for their adoption and effective implementation are activist approach, unconditional state support and general national consensus. The paper presents some of the most important elements and parameters, but also the problems of work and development of textile and clothing industry of developing countries (Serbia), as theses, necessary in generating quality, efficient and sustainable concepts and strategies of work and development.*

Keywords: strategy, theses, textile and clothing industry, Serbia.

1. UVOD

Stvaranje industrijske infrastrukture zahteva dugoročno planiranje tehnološkog razvoja, obimna investiciona ulaganja i permanentno obrazovanje potrebne radne snage, sa posebnim osvrtom na visokostručno obrazovanje i poznavanje novih, sofisticiranih tehnologija, uz stvaranje baze kvalitetnog stručnog kadra. Zato je moderna i profitabilna industrija danas nezamisliva bez pravovremene i brze implementacije kvalitetnih i efikasnih procesnih sredstava, kao i komplementarnih i adekvatnih strategija rada i razvoja, uz čvrst oslonac na informacione tehnologije.

Inače, generatori ekonomskog razvoja svake države danas su mala i srednja preduzeća (MPS), jer predstavljaju dominantan segment svih privrednih grana u otvaranju novih radnih mesta i kreiranju novih vrednosti, a sinonim su za privatni sektor ili preduzetništvo. Međutim, i pored toga što MSP čine oko 99% ukupne tekstilne i odevne industrije u ekonomski razvijenim zemljama EU, ali i Srbiji i ostalim zemljama u razvoju, i što su mnoge industrijske velesile stvarale ili danas stvaraju svoje ekonomije na osnovama jakih i razvijenih radno-intezivnih industrija, ili činjenice da mnoge od zemalja u razvoju još uvek imaju dobar kadrovski potencijal i dugogodišnje iskustvo u ovoj grani industrije, kao i da je to radno-intezivna industrijska grana koja potencira masovna zapošljavanja (što je potreba svake države u razvoju), industrija odeće u Srbiji se tretira kao "depresirana i zastarela, u nestajanju ili prestrukturiranju", odnosno kao industrija koju treba "prepustiti novoindustrijalizovanim zemljama" (Nove evropske strategije). Činjenica je da restrukturirane industrije država u razvoju danas objektivno nisu u mogućnosti da ulažu u razvojno-istraživačke projekte ili da efikasno primenjuju njihove rezultate, jer MSP još uvek nemaju kritičnu masu poslovnih aktivnosti iz koje bi se stvorili uslovi i potrebe za investiranje, u kontekstu unapređenja proizvodnog programa ili poboljšanja performansi tehnološko-tehničkih osnova proizvodnje. Pored toga, visoke cene procesne opreme i opšti nedostatak finansijskih sredstava, nedovoljna podrška banaka, neadekvatna ponuda proizvođača moderne opreme, nedostatak stručnog kadra, nedovoljna posvećenost i uticaj države u rešavanju problema, kao i stalni "odliv" stručnjaka, mali procenat MSP sa automatizovanom proizvodnjom i drugi problemi, ukazuju na stanje lošeg, ili preciznije rečeno nerešenog privrednog ambijenta.

Nove tendencije razvoja tekstilne i odevne industrije zemalja u razvoju moraju da sadrže posebne programe za podsticaj inovativnih aktivnosti u domenu MSP, programe za popularizaciju i stimulisanje

mladih naučnika u pokretanju sopstvenih poslovnih aktivnosti u visokotehnološkim industrijama (spin off kompanije, naučnik u industriji, itd.), kao i nove načine stimulisanja istraživanja (efikasnijim finansiranjem visokoškolskih ustanova kao i inovacija, i inteziviranjem saradnje između istraživačkih instituta, fakulteta i preduzeća, itd.), uz kontinuirano poboljšanje kvalitativnih performansi stručnjaka. Sa druge strane, promene društveno političkih sistema u mnogim državama na prostorima EU, kao i proces globalizacije i ubrzane i nepredvidive promene tržišta, dovele su do potreba stalnih unapređenja poslovnih procesa i promena u načinima i vrstama poslovanja, kao i načinima rada i razvoja preduzeća i kompanija, a sve u svrhu ostvarenja održive konkurentske prednosti. U tim promenama i težnjama država u razvoju da što pre budu inkorporisane u "novo evropsko društvo", došlo je do nekritičkog usvajanja mnogih evropskih zakona i pravila rada i poslovanja, koji su inkompatibilni sa mnogim ekonomskim, tehničkim, socijalnim, nacionalnim i drugim osobenostima, pa samim tim i nisu donele značajna poboljšanja. Naprotiv, sa tehničko-tehnološkog aspekta, može se reći da je zaostatak država u razvoju u odnosu na vodeće svetske ekonomije sve veći, pri čemu je evidentan pomak ka radno intezivnim sektorima (što ne mora da predstavlja problem), ali i sa zanemarljivim učešćem razvojnih komponenti i intezivnom degradacijom tehnološke baze ljudskih resursa (što predstavlja problem). Uz činjenice o nekritičnom usvajanju pravila rada i poslovanja, kao i stvaranja konkurentske prednosti u uslovima ekonomske i trgovinske globalizacije, možda je najgori podatak da su na tim i takvim osnovama bazirane, predlagane i izradjivane mnoge nacionalne strategije industrijskog rada i razvoja, što je naknadno dovodilo do još većih promašaja u generisanju istih, i naravno vodilo u potpuni krah industrijskog razvoja pojedinih nacionalnih ekonomija.

U sklopu pokušaja omogućavanja uspešne integracije i efikasnog i konkurentskog poslovanja na otvorenom globalnom tržištu, merodavna tela EU su donela i preporučila državama u razvoju "mnoge zakone i pravila rada i poslovanja" ili zakone i pravila ekonomskog razvoja (European Concil, Beli papir, Evropska povelja o malim preduzećima za zapadni Balkan, Akta o malim preduzećima, itd.), koja su obesmišljena nesagledavanjem mnogih specifičnosti država i tržišta na kojima posluju, MSP i same tekstilne i odevne industrije, što je inače od proiritetnog značaja za generisanje kvalitetnih i efikasnih strategija rada i razvoja preduzeća, ili u konačnom od proiritetnog značaja za efikasnu, uspešnu i prosperitetnu ekonomiju svake države.

2. TEKSTILNA I ODEVNA INDUSTRIJA SRBIJE - PREGLED I ANALIZA

Da bi se, u cilju definisanja teza novih strategija rada i poslovanja, dobro sagledale mogućnosti ili slabosti, neophodno je kritičko i objektivno sagledavanje, kao i komparativna analiza tekstilne i odevne industrije Srbije iz prethodnih vremena - bivše SFRJ, i danas, pri čemu se mogu uočiti suštinski isti osnovni problemi i elementi rada i poslovanja, sa malim promenama. U daljem delu rada je prikazana retrospektiva rada i razvoj tekstilne i odevne industrije Srbije posmatrana po etapama, kroz prizmu važnih događaja i prelomnih godina i perioda:

1. Rad i poslovanje u vreme oporavka i napretka, od 1945 do 1990;
2. Rad i poslovanje u vreme raspada države, regionalnih ratova i sankcija (1990-2000);
3. Rad i poslovanje posle promene društvenog sistema, pa do bitne 2005. god. i ukidanja kvota i Sporazuma o trgovini tekstilnih proizvoda (2001-2005);

3.1. Rad i poslovanje od 2005.god. do danas.

Posleratna industrijalizacija Srbije (od 1950-ih) se odlikovala relativno velikim brojem zaposlenih - oko 275 000 [1], stvaranjem odličnih 44% BDP-a (bruto društveni proizvod), kao i prosečnom godišnjom stopom rasta industrijske proizvodnje od 7,7 odsto. Modernizacija i industrijalizacija tekstilne i odevne industrije je zauzimala vrlo istaknuto mesto, a tadašnje državne strukture su pravilno sagledavale i podržavale rad i razvoj ove grane industrije, pa je tekstilna i odevna industrija 80-ih godina prošlog veka postala jedna od najjačih industrijskih grana sa pozitivnim spoljnotrgovinskim bilansom (zahvaljujući pre svega izvoznim poslovima konfekcije i trikotaže).

U periodu 70-ih i 80-ih Jugoslavija je bila među vodećim proizvođačima tekstila i odeće širom sveta, jer je proizvodila kolekcije za unutrašnje tržište, kao i artikle za izvoz u zapadnu Evropu, bivši Sovjetski Savez i u zemlje globalnog Juga. Bez obzira na niske lične dohotke (i u tom periodu), u vreme socijalizma su zaposleni mogli da računaju na siguran posao, socijalne i zdravstvene benefite, a radno mesto je bilo središte svakodnevnog života, jer je pored plate omogućavalo i širok spektar socijalnih usluga (obrazovanje, usavršavanje, topli obrok, zdravstveno osiguranje, briga o deci, subvencionisani odmori, itd). Naravno, takav ekspanzivan razvoj je inicirao i podsticao ukрупnjavanje i podizanje novih kapaciteta, što je moglo da predstavlja odličnu novu etapu razvoja, da takva strategija nije bila u koliziji sa jednim tadašnjim, ali i danas jed-

nim od najvažnijih problema efikasnog rada i razvoja tekstilne i odevne industrije – nedostatkom sirovinске baze. Tako su predimenzionirani kapaciteti u odnosu na domaću proizvodnju sirovinске baze - tkanina, kao i u odnosu na plasman, doveli na žalost do preraspodele i jačanja poslova dorade. Iz današnje pozicije i aspekta, ničeg lošeg u jačanju poslova dorade, ali treba naglasiti da je tadašnja tekstilna i odevna industrija imala sopstvene proizvode i proizvodnju, sa manje ili više prepoznatljivim brendovima, dobro organizovanu prodajnu mrežu u zemlji i inostranstvu, naravno sa mnogo većim dodatim vrednostima, pa su poslovi dorade doživljavani kao usporavanje napretka i relativan pad ove grane industrije. Razvijajući se u sastavu bivše Jugoslavije, Srbija je u dugom vremenskom periodu primenivala uvozno-supstitutivnu strategiju, koja je sve do 1965. godine ipak davala nekakve pozitivne ekonomske efekte, ali nakon toga Srbija nije imala odgovarajuću strategiju razvoja što je, pored čitavog niza drugih faktora, bitno uticalo na pad njene konkurentске sposobnosti [2]. Međutim, uvidevši greške u funkcionisanju privrede opšte, pa i preduzeća tekstilne i odevne industrije, država uvodi nove mere za poboljšanje poslovnog miljea i efikasnije i konkurentnije delovanje tekstilne i odevne industrije, značajnim zaokretom u otvaranju prema tržištu, i novom strateškom politikom razvojnog prioriteta "lake" industrije i izvozno orijentisanoj trgovinskoj strategiji, pri čemu na žalost nije menjala status karaktera vlasništva nad sredstvima za proizvodnju. Ove promene su uvele tekstilnu i odevnu industriju u novi period razvoja, pa je tekstilna industrija postala dinamičan, brzo rastući i izvozno orijentisan privredni sektor pod snažnim uticajem svetske ekonomije (70-ih godina), na žalost bez rešavanja jednog od najbitnijih problema efikasnog i konkurentnog rada i razvoja MSP, problema nedostatka i zavisnosti od uvoznih sirovina (preko dve trećine kapaciteta srpske tekstilne i odevne industrije zavisilo je od uvoznih sirovina). Sve to dovodi do kraha ove industrijske grane, pa već krajem 80-ih, proizvodnja originalnih sopstvenih proizvoda naglo opada, dok poslovi dorade jačaju do čak oko 70%, ali ipak sa dobrim 400 do 500 miliona dolara zarade neto, oko 180 000 zaposlenih i učešćem u društvenom BDP-u sa oko 33%, ili odličnih 40% spoljotrgovinske razmene. Problem nedostatka sirovinске baze sve više otežava rad, a prati ga liberalizacija tržišta i sve oštrija međunarodna konkurencija, uz delovanje nacionalnih zaštitničkih mera i politika mnogih ekonomski jakih država, pri čemu je na žalost izostala neophodna zaštitnička politika sopstvene države u određenom periodu, ali i politika prilagođavanja novim zahtevima i standardima globalizovane ekonomije i tržišta.

Ipak, kataklizmične godine tek dolaze početkom devedesetih, pa tako u narednom periodu (1990 – 2000) dolazi do naglog pada svih vrednosti, pre svega zbog ratova i uvedenih sankcija, ali i haotičnog koncepta privatizacije, kao i ogromnog učešća sive ekonomije (50-60%), pri čemu su se državne strukture, umesto industrijalizacije, odlučile na uspostavljanje modela razvoja koji se oslanjao na priliv stranog kapitala, uvoz i dinamičan rast usluga. Takvom izabranom strategijom, katastrofalnim modelom privatizacije i potpunom liberalizacijom spoljne trgovine Srbije, praktično su postavljeni osnovi ubrzanog urušavanja srpske industrije i ekonomije, koji su eskalirali u narednom periodu (posle 2000. godine). Od početka globalne ekonomske krize, u traženju mogućih odgovora, kako savladati krizu i uspostaviti efikasan i dugoročno održiv model razvoja, Srbija se odlučuje za realnu i prihvatljivu alternativu izvozno orijentisane industrijalizacije [3], ali zapada u krizu, ostvarujući opadajuću prosečnu godišnju stopu fizičkog obima proizvodnje od – 6,6 odsto, pa je tako je u 2000. godini ukupna srpska industrija zapošljavala 765 hiljada radnika i imala učešće u stvaranju BDP-a od svega 29 odsto [4].

Na žalost, negativan trend i stagnacija rada i razvoja tekstilne i odevne industrije se nastavlja i traje sve do danas, uz još jedan drastičan pad (za 40-70%) nakon 2001. god., iz razloga potpune degradacije ove industrijske grane, uz potpuno zanemarivanje činjenice da je ova grana industrije relativno dobro radila i donosila izuzetne rezultate državnoj ekonomiji u prethodnim periodima, i bez obzira što postoji, opstaje i donosi znatne prihode i u najrazvijenijim državama Evrope (Nemačka, Italija, Španija) ili sveta (USA, Kina, Indija, Brazil). Takva deindustrijalizacija nije zabeležena ni u jednoj evropskoj zemlji, što dovodi do pada zaposlenosti (u periodu 2001-2012. zaposlenost u industriji Srbije je prepolovljena), pa industrija Srbije nije konkurentna ni na stranim, a u znatnom broju grana (tekstilna i odevna industrija) ni na domaćem tržištu. Ekonomska državna politika razvoja tekstilne i odevne industrije je i dalje potpuno nekritički usvajala razne "univerzalne zakone i pravila rada i poslovanja", pa je tako industrijski razvoj, potpuno prepustila privatnom sektoru i vlasnicima MSP bez smernica i podrške, što je naravno dovelo do potpune degradacije i uništenja tekstilne i odevne industrije Srbije. Sa druge strane, jasan zaokret prema reindustrijalizaciji je sasvim nedvosmisleno učinila i Evropska unija na Lisabonskom samitu u martu 2000. godine, sa planom da do 2010. godine EU postane najkonkurentnija privreda sveta, pri čemu će se nova industrijalizacija zasnivati na znanju, inovacijama i preduzetništvu. Ipak, dobro je što je EU već 2002.god. priznala grešku (Commission

of the European Communities) i potvrdila 2010.god. u dokumentu European Council 2010., pa zauzela stav da što pre treba napustiti pogrešnu pretpostavku da u informatičkim i servisnim društvima i na znanju zasnovanoj ekonomiji, prerađivačka industrija ne igra više ključnu ulogu. Naravno, i zemlje u razvoju se priključuju novim tendencijama, pa se tako, nakon 2004. god. i tekstilne i odevne industrija Srbije polako oporavlja i "podizhe" (u tom periodu radi oko 1500 preduzeća, ali se broj zaposlenih drastično smanjuje na oko 55000).

U periodu od 2005. god. pa do danas, najizrazitiji i najuočljiviji problem tekstilne i odevne industrije je zavisnost od uvoza sirovina, a najbitnije države u koje se izvozi su Italija, Nemačka i BiH, uz konstataciju da je od tada prestao da važi tzv. Sporazum o tekstilu, što je dovelo do inteziviranja međunarodne konkurencije. Korak EU koji je ukazivao na mogućnost izlaza iz krize, i samim tim i pokretanje tekstilne i odevne industrije Srbije je bio Sporazum o trgovini tekstilnim proizvodima iz 2005. god., koji ukida sistem kvota i uvodi nultu carinsku stopu. Međutim, analizom ovog "dobrog koraka" EU može se najpre uočiti da je taj korak ipak prilično ograničen i u krajnjem, loš za nacionalnu tekstilnu i odevnu industriju. Naravno, EU brinući o svojoj T&O industriji, u okviru "dobrog koraka" prema zemljama u razvoju, postavlja pravilo o reprodukcijom materijalu tekstilne industrije, odnosno da izvezeni proizvodi za područje EU moraju dokazati da reprodukcijom materijal potiče iz sopstvene proizvodnje ili iz zemalja EU. Kako većina tekstilne odevne industrija država u razvoju, pa i srpska, nema kapaciteta za proizvodnju reprodukcijom materijala, Sporazum podrazumeva kupovinu (za sve države u razvoju) skupog reprodukcijom materijala iz EU, kako bi proizvedenu robu prodali na tržište EU. Da paradoks bude još veći, materijali EU uglavnom nisu proizvedeni u matičnim državama, već u državama trećeg sveta, naravno sa jeftinom radnom snagom. Tako se izvoz tekstilnih proizvoda zasniva isključivo na niskim cenama radne snage i prostijim poslovima dorade, bez učešća i uticaja na ostale faze proizvodnog ciklusa i sa veoma malom dodatkom vrednošću, a takve tendencije će očigledno biti nastavljene, bez šansi za promene na bolje (primer tekstilna industrija industrija Rumunije).

Urušavanje srpske industrije je nastavljeno i u narednom periodu, pa je tako 2013. god. u industriji opšte bilo zaposleno svega 275 hiljada radnika, nekadašnji industrijski centri su postajali „crne rupe“ razvoja Srbije, dok je doprinos ukupne industrije stvaranju BDP-a bio samo 18,1% [5]. Zapostavljanjem razvoja realnog sektora i dinamičnog povećavanja izvoza, privredni rast temeljen na visokom uvozu i enormnom spoljnom zaduživanju, pre ili kasnije neminovno usporava

[6], a razvoj ekonomije postaje virtuelan i potpuno zavisn od uvoza. U tom periodu u urušavanju srpske industrije posebno mesto i dalje zauzima model privatizacije, pri čemu treba naglasiti da proces privatizacije u Srbiji nije iskorišćen za restrukturisanje i revitalizaciju industrijskih kapaciteta koji su u prethodnom periodu bili nosioci privrednog razvoja, zaposlenosti i izvoza naše zemlje, već naprotiv za dalje urušavanje, pa je većina najvećih industrijskih preduzeća vremenom tonula sve dublje. Sve ovo je očigledan primer potpune suprotnosti s jednom od ključnih paradigmi koja od početka prati aktuelni model privatizacije – da je privatna svojina po definiciji efikasnija od društvene i državne – što su kreatori aktuelnog zakona navodili kao ključni argument da društvenu i državnu svojinu što pre treba zameniti privatnom [7]. Na žalost, najveći deo privatizovanih, nekada veoma uspešnih preduzeća, dospelo je u ruke privatnika, najčešće nestručnih i nezainteresovanih za rad i razvoj, u privatizaciji pod sumnjivim okolnostima, uz male nadoknade za dobijene kapacitete i bez ikakve dalje kontrole. Ovom segmentu treba pridodati najnoviji podatak o tendenciji, kao i predlogu u ekonomski razvijenim državama da mnoga, ranije privatizovana i uspešna preduzeća moraju opet biti podržavljena, kako ne bi došlo do kolapsa i raspada. Inače, kako se iz ekonomske teorije može videti da izlazak iz ekonomske krize nije moguć bez kvalitetnih i efikasnih strategija, koje apostrofiraju oslanjanje na MSP i jačanje i ekspanziju izvoza [2], tako su u tom kontekstu očigledno i nedvosmisleno potrebne nove strategije rada i razvoja MSP tekstilne i odevne industrije, koje bi se založile za generisanje i znatno veću podršku razvoju MSP, ali uz neophodan uslov postojanja velikih industrijskih pogona, na koja bi se ona naslanjala (tzv. francuski model) [3].

Na osnovu podataka PKS (Privredne komore Srbije), sektor tekstilne i odevne industrije Srbije je u 2014. god. ostvario izvoz u vrednosti od 852,9 miliona dolara, što je za 7% više u odnosu na prethodnu godinu, pri čemu je ukupan spoljnotrgovinski saldo u proizvodnji tekstila negativan [8], dok su pozitivan spoljnotrgovinski saldo ostvarili proizvođači čarapa, pletenih i kukičanih pulovera, tepiha, teške konfekcije i užadi. Neznatno poboljšanje počinje 2016. god., kada su najvažnije izvozne destinacije tekstilne i odevne industrije Srbije, Italija (37,4%), Nemačka (13%), Rusija (9,7%) i Bosna: 7,9%.

Dobar podatak je da danas u Srbiji postoje preduzeća koja izrađuju sopstvene proizvode – oko 17% preduzeća pokušava da izgradi sopstveni brend, a takođe egzistira i određen broj preduzeća koja proizvode ograničene serije visokog kvaliteta. U 2018. godini ostvareni prihod u modnoj industriji iznosi 60

miliona evra, što je rast od 12,2%, i svrstava Srbiju na 93. mesto na listi zemalja sa najvećim prihodom u ovoj grani privrede, dok se za period do 2023. očekuju prihodi is godišnjom stopom rasta od 9,4%, a procenjuje se da će izvoz u 2019. god. porasti za 12-13% (oko 1,7 mlrd USD) [9].

Inače, svi navedeni elementi ukazuju zašto se strani investitori danas odlučuju da opet investiraju u tekstilnu i odevnu industriju Srbije, pa se kao glavni razlozi mogu navesti: tradicija, visokokvalitetni proizvodi, konkurentne cene, kvalifikovana radna snaga i relativno niski troškovi podugovaračkih usluga. Pored ostalih benefita, dobra strana investiranja i oživljavanja tekstilne i odevne industrije Srbije je činjenica da pokretanje tekstilne i odevne industrije, budući da je radno intenzivna, u velikoj meri smanjuje nezaposlenost [10]. Takođe, bez obzira na period, kao opšte - vanvremenske karakteristike srpske tekstilne i odevne industrije mogu se navesti: zastarela tehnologija i nizak nivo automatizacije, procesna sredstva stranih proizvođača, niska kvalifikaciona struktura zaposlenih i nedostatak visoko obrazovnih i stručnih kadrova, velika zavisnost od uvoza sirovina, niske zarade, itd.

3. TEZE (ELEMENTI) ZA NOVE STRATEGIJE RADA I RAZVOJA

Koncept strategije treba istovremeno da predstavlja skup komponenata planiranja i komponenata odlučivanja ili akcija, pri čemu generisanje novih strategija podrazumeva njihovu konzistentnost sa misijom, vizijom i ciljevima, ali i usklađenost sa mogućnostima, uz prihvatanje i korišćenje postojećih snaga i uvažavanje potreba potrošača, što u krajnjem podrazumeva obezbeđivanje kvalitetnog proizvoda i dugoročnu konkurentsku prednost i opstanak preduzeća.

Možda se važnost generisanja novih, kvalitetnih i efikasnih strategija rada i razvoja najbolje može opisati rečenicom generala Vuda: "Biznis je na neki način, poput rata - ako je njegova strategija ispravna, uprkos mnogim taktičkim greškama, poduhvat će se pokazati uspešnim". Inače, najveći broj preduzeća tekstilne i odevne industrije danas predstavljaju MSP, koja jednostavno ne ispunjavaju "osnovne postulate" efikasne proizvodnje i uspešnog poslovanja: veliki broj modela i artikala u malim (ili velikim) količinama i kratkim rokovima (JustInTime i QuickResponseSystem), i automatski ih stavlja u podređen položaj na tržištu, što sigurno predstavlja jedan od razloga stalnih pokušaja stvaranja novih i adaptivnih sistema, kao i fleksibilnih koncepcija i optimalnih strategija rada i razvoja MSP tekstilne i odevne industrije.

Bez obzira što predstavljaju generatore razvoja tekstilne i odevne industrije i država uopšte, "opstanak" većine MSP u državama u razvoju, pri sadašnjoj konstelaciji snaga i efikasnosti poslovanja nije siguran, jer da bi bila konkurentna na tržištu, MSP moraju poštovati "važeća pravila poslovanja", tj. moraju biti kvalitativno (održavanje stalnosti kvaliteta), kvantitativno (izrada velikog broja modela, serija i komada) i finansijski (niske cene) konkurentna, a da bi odgovorila na takav izazov, moraju pre svega da modernizuju proizvodni proces, odnosno da imaju efikasnu i kvalitetnu proizvodnju i kvalitetne i jeftine, odnosno konkurentne proizvode. Očigledno da se trenutno ponuđena rešenja, tj. postojeće koncepcije i strategije rada i razvoja tekstilne i odevne industrije i MSP oslanjaju na mnoga "važeća" pravila, propise ili koncepcije (Nova evropska strategija - Evropa 2020, Akta o malim preduzećima, Politika klasterškog rada, Beli papir o korporativnom upravljanju, itd.), kao i na ukupnu industrijsku politiku i ciljeve EU i globalna kretanja evropskog i svetskog tržišta, ali je takođe očigledno da takva rešenja nisu, ili su vrlo malo u saglasnosti sa realnim-stvarnim stanjem preduzeća u zemljama u razvoju, što prilično komplikuje izbor "pravog puta" za budućnost preduzeća i tekstilne i odevne industrije opšte.

Takođe, veliki problem u poslovanju i razvoju tekstilne i odevne industrije predstavljaju akta "Industrijskog razvoja i Nove evropske strategije", po kojima je tekstilna industrija svrstana u stare i depresirane ili industrije koje su "u nestajanju ili prestrukturiranju", pa je shodno tome treba "prepustiti novo-industrijalizovanim zemljama", dok je sa druge strane poznato da je većina ekonomski razvijenih država EU svoj status dostigla preko radno-intezivnih industrija, ili da su i danas zemlje sa najvećim ekonomskim razvojem (Kina, Turska, Indija, Brazil i sl.), zemlje koje imaju jake i veoma razvijene radno-intezivne industrije, kao i podatak da u jednoj industrijskoj velesili - SAD oko 10 miliona ljudi (oko 4% ukupnog stanovništva) radi u sektoru tekstilne i odevne industrije, što sve ukazuje na neopravdanost navedenih kvalifikacija i odnosa prema ovoj grani industrije. Podatak da je evropska komisija uočila svoje greške, promenila svoje stavove i izvršila reviziju Lisabonske strategije, uz stav o podsticanju privrede sa visokom zaposlenošću, ide u prilog konstataciji o neophodnosti promena dosadašnjih, i stvaranju novih, fleksibilnijih i pre svega primerenijih koncepcija i strategija rada i razvoja tekstilne i odevne industrije. Na žalost, u zemljama u razvoju se ta pravila i dalje uglavnom "prepisuju" bez ikakvog kritičkog osvrta i sagledavanja specifičnosti i faktičkog stanja, pa samim tim u praksi ne funkcionišu dobro i nisu primenljiva, ili se zanemaruju. Dobre i fleksibilne

koncepcije i strategije rada i razvoja tekstilne i odevne industrije su neophodan sastavni element i bitan faktor uspešnog poslovanja i stvaranja jakih, efikasnih i konkurentnih preduzeća u perspektivi [11], koje bi morale više da sagledavaju aktuelne probleme faktičkog stanja, a njihova inovativna rešenja pravovremeno i efikasno implementiraju u praksi.

Na osnovu mnogih uočenih i navedenih činjenica i podataka mogu se izdvojiti, definisati i sistematizovati osnovni elementi, odnosno teze neophodne za efikasno generisanje kvalitetnih i efikasnih strategija rada i razvoja MSP odevne industrije država u razvoju (Srbije).

3.1. Važnost pravovremenog sistemskog uticaja države

Reindustrijalizacija Srbije mora da podrazumeva generisanje novih Strategija rada i razvoja, kao i neophodno učešće, aktivistički pristup i bezrezervnu podršku države (što ne podrazumeva državno upravljanje razvojem industrije), uz opšti nacionalni konsenzus.

Jedan od uslova za prijem u EU je zatvaranje poglavlja 20. na temu „Preduzetništvo i industrijska politika“, što zahteva razvijanje sveobuhvatne nacionalne industrijske politike zasnovane na principima EU i evropske strategije RIS3 (Research and Innovation Strategies for Smart Specialisation). Stav svih relevantnih aktera jeste da se strategija koncipira na nacionalnom nivou uzimajući u obzir regionalne specifičnosti, te da se ostavi mogućnost razvoja regionalno prilagođenih aktivnosti, mera i instrumenta u budućim oblastima specijalizacije, ako za to bude imalo potrebe.

Pregledom i analizom rada i razvoja tekstilne i odevne industrije Srbije, može se najpre uočiti važan i pozitivan uticaj države od 50-ih do 80-ih godina, kada je ta grana industrije doživljavala nagli porast i napredak, i predstavljala jedan od najbitnijih elemenata privrednog rasta, sa obrtom od oko 5 milijardi dolara. Velika očekivanja nakon promene društveno-političkog sistema (krajem 90-ih i početkom 2000-ih), se nisu ostvarila, a donela su pljačkašku privatizaciju i totalni kolaps privrede opšte, pa i tekstilne i odevne industrije. Ono što je možda još gore u tom razdoblju je potpuno zanemarivanje ove grane idustrije od strane države, i prepuštanje privatnom sektoru da se izbori sa problemima, bez koordinisanja ili podrške. Naravno, i u tom periodu su pisane nove strategije rada i razvoja (preko 100 strategija), od kojih su samo neke formalno ukazivale na probleme, ali suštinske promene su izostale – bilo u delu pomoći države, bilo u delu zakonske regulative. Nove strategije su ili bile bukvalno prepisivanje strategija drugih država, ili su se zanimalo na

predlozima i idejama Strategija EU koje, uzgred rečeno, nisu ni doticale prave probleme i suštinu efikasnog rada i poslovanja preduzeća u državama u razvoju, a o specifičnostima MSP tekstilne i odevne industrije u državama u razvoju nije bilo ni reči. Naravno da su takvi koncepti i strategije odgovarali mnogim drugim državama, a nisu doneli ništa dobro srpskoj tekstilnoj i odevnoj industriji, jer se očigledno zaboravilo da je ekonomska politika svake države, odnosno politika zdravog i prosperitetnog društva, osnovni interes svake države, te da državne strategije rada i razvoja moraju, između ostalog sadržati zaštitnički stav i faktor prema sopstvenoj industriji, i naravno usklađene - kompatibilne sa ostalim - svetskim industrijama i strategijama. Nekritičko usvajanje raznih univerzalnih zakona i pravila poslovanja, i primenjivanje pri generisanju novih državnih strategija rada i razvoja bilo kog industrijskog sektora, ili ukupnih ekonomskih i industrijskih kapaciteta neke države, dovelo je do totalnog kraha industrije i ekonomije mnogih država, pa je jasno da je bila neophodna implementacija "pravilno i adekvatno doziranih" intervencija države, uz integraciju ekonomske i industrijske politike, ali i jasna, konzistentna i precizna industrijska politika, definisana kroz nove strategije rada i razvoja [12].

Suštinski gledano, efikasan uticaj države je istovetan ili se poklapa sa raznim pitanjima tzv. političkog faktora kao što su: stabilnost države i političko okruženje, uticaj politike vlade na proizvodnju i ekonomiju opšte, zakonska regulativa, uticaj i snaga vlade u okruženju-regionu, itd., ali takođe se može i mora sagledavati kroz različite "državne faktore uticaja" ili kroz tzv. opšta ekonomska (inflacija, kamatne stope, ...), sociološka (dominantnost regiona, brend,...), tehnološka (stepen implementiranosti CAD i CAM sistema, nove komunikacije,...), ekološka (stepen reciklaže, zaštita životne sredine,...) ili kulturološka pitanja i faktore.

Tako na primer, iskustva zemalja EU pokazuju da se konkurentnost svake privredne grane, a i ukupne privrede opšte, značajno može povećati povezivanjem preduzeća u klastere, naročito u tradicionalnim i zrelim industrijskim granama, pri čemu u samom formiranju i organizovanju, kao i razvoju sistema i institucija podrške njihovom razvoju, neophodnu i važnu ulogu opet ima država i navedeni faktori uticaja. Potrebno je ipak naglasiti da je u Srbiji u poslednjih nekoliko godina došlo da manjeg zaokreta i pozitivnih promena u smislu državne politike i odnosa prema ovoj grani industrije, pa je tako npr. donešena odluka o sprovođenju jedne konkretne i vredne mere u delu jačanja obrazovne i kvalifikacione strukture, ponovnim otvaranjem odeljenja srednjih škola sa smerovima za po-

trebe tekstilne i odevne industrije (pri čemu, na žalost, nema vidljivih promena i u delu visokog obrazovanja).

S druge strane, kako postoji slaba zainteresovanost mladih za usavršavanje u ovoj grani industrije, a dobro je poznato da su izuzetno plaćeni visokoobrazovani kadrovi koje strani vlasnici preduzeća tekstilne i odevne industrije traže i zapošljavaju u svojim državama, država bi mogla taj problem da reši na primer uvođenjem obaveze zapošljavanja visokoobrazovanih kadrova u odnosu na broj zaposlenih (npr. inženjer tekstilne struke na svakih 25-30 zaposlenih), što u državama EU postoji kao preporuka, koja se naravno u većini slučajeva poštuje. Takvom državnim politikom bi se ostvarili uslovi za stvaranje baze stručnjaka koji bi dali ogroman doprinos radu preduzeća i samoj državi, a naravno obrazovni sektor bi bio mnogo cenjeniji i upošljeniji, pri čemu treba naglasiti da u svetu postoji veliki broj veoma cenjenih naših stručnjaka iz oblasti mode i dizajna.

Učešće i pomoć države su neophodni i pri formiranju fonda za davanje garancija za preuzimanje lohn poslova, jer su do sada uprkos brojnim narudžbinama iz zemalja EU i šire, preduzeća odbijala ponuđene poslove srednjeg i većeg obima, pošto nisu mogli da obezbede potrebne garancije, pri čemu bi se osnivanjem jednog ovakvog fonda prevazišao problem sa niskim nivoom obrtnog kapitala u preduzećima T&O industrije.

"Državna zaštita" tekstilne i odevne industrije se može i mora upotrebiti pri postavljanju standarda za uvoz robe u Srbiju, pojednostavljenju ili oslobađanju carinskih procedura domaćih preduzeća, plaćanju PDV po ostvarenoj naplati robe ili usluge, kao i u organizovanju efikasne borbe protiv korupcije i kriminala u javnim preduzećima, oživljavanju tekstilnih škola i njihovom povezivanju sa tekstilnim preduzećima kroz programe stručne prakse, pomoći u pronalaženju strateških partnera u inostranstvu, itd. [1].

Država može direktno da doprinese rastu zaposlenosti, razvojem radno-intezivnih sektora politikom podsticanja investicija (što država Srbija trenutno i radi), ali treba naglasiti da takvi potezi ne doprinose rastu produktivnosti, a posebno kreiranju visokokvalitetnih radnih mesta.

Posebnu pažnju država mora posvetiti zakonodavnoj i efektivnoj zaštiti zaposlenja i sprovođenju mera protiv tzv. neformalne zaposlenosti. Takođe, neki od zahteva, ciljeva ili preporuka nadležnim državnim organima mogu biti: smanjenje poreza, organizovana podrška kroz osnivanje biznis inkubator centara, kao i podrška pri formiranju asocijacija koje će pomoći u pripremi i izradi kvalitetnih marketinških i promotiv-

nih materijala i web portala, organizaciji seminara (za organizaciju i poslove izvoza, pristupe fondovima), izradi baze podataka, itd. [13]. U stvari, ukupno gledano, sa aspekta potrebe učešća države, neophodna je kvalitetna i efikasna dvosmerna saradnja, odnosno sveobuhvatno učešće i doprinos nadležnih državnih organa i institucija sa jedne, i kvalitetnih, efikasnih i konkurentskih MSP sa druge strane, kako bi ova nekada strateška grana privrede opet funkcionisala i donosila pozitivne finansijske efekte, odnosno davala ozbiljan doprinos BDP države.

3.2. Lohn poslovi

Doradni ili lohn poslovi (Outward Processing Trade-OPT) predstavljaju metod bescarinskog autsorsinga radno-intenzivne tekstilne i odevne industrije koji omogućava i ubrzava integraciju privreda zemalja u razvoju, jer znači siguran plasman i bolji pristup globalnom tržištu, usvajanje novih menadžerskih i tehnoloških znanja, kao i obezbeđivanje finansijske podrške i otvaranje novih radnih mesta, pri čemu treba naglasiti da su transferi kapitala, tehnologija i znanja prilično ograničeni, a zbog niske profitabilnosti i velikog rizika zavisnosti, ovaj sistem u krajnjoj liniji, nacionalne sektore dovodi do "ćor-sokaka" i propasti, pa ih treba prihvatiti jedino kao prelazno rešenje.

Proizvodnja srpske tekstilne i odevne industrije za evropske brendove uglavnom se zasniva na Outward Processing Trade (OPT - EU metod bescarinskog autsorsinga radno-intenzivne modne industrije) carinskom sistemu ponovnog uvoza iz zemalja članica EU, jer su takvi poslovi u jednom trenutku bili jedino rešenje i doprineli usporavanju pada tekstilne i odevne industrije u Srbiji i zemljama u okruženju. Za proizvođače EU, doradni poslovi u tekstilnoj i odevnoj industriji su bili važni zbog niskih troškova radne snage u zemljama Centralne i Istočne Evrope (CIE), dok su sa druge strane, za proizvođače iz zemalja CIE doradni poslovi značili siguran plasman i bolji pristup evropskom tržištu, kao i usvajanje novih menadžerskih i tehnoloških znanja, dolazak do preko potrebne finansijske podrške i otvaranje novih radnih mesta [14]. Kao takvi, doradni poslovi tekstilne i odevne industrija zemalja u razvoju su imali i još uvek imaju veliki značaj, jer su omogućili i ubrzali integraciju privreda ovih zemalja u svetsku privredu i globalne tokove. Međutim, ovakvih poslova je sve manje, jer kako troškovi rada u najvećoj meri određuju finalnu kalkulaciju gotovih tekstilnih proizvoda, visoka opterećenja zarada zaposlenih smanjuju konkurentnost domaćih tekstilnih preduzeća u poređenju sa zemljama u okruženju, što se posebno odražava na opadanje broja lohn poslova u Srbiji [14]. Očigledno da se strategija doradnih poslova svodi na

puko izrabljivanje jeftine radne snage, i može biti dobra samo kao prelazni period u kratkom vremenskom roku i samo za deo tekstilne i odevne industrije, te da veoma brzo pokazuje sve loše strane takvog načina rada i poslovanja, a dugoročno ima razarajući efekat na nacionalne industrije.

Moguće rešenje problema OPT i MCM (Outward Processing Trade i Make Cut Make) poslova poslova ili lohn poslova, sa predodređenom minimalnom zaradom, može biti u mnogo boljem i malo složenijem tzv. Make Cut Make Trim modelu poslovanja sa povećanom dodatnom vrednošću, koji je inače u nekom periodu već bio osnova dobrog poslovanja tekstilne i odevne industrije Srbije.

3.3. Fabrike reproduktivnog materijala – sirovinske baze

Za stvaranje kvalitetne, efikasne, pouzdane i nezavisne tekstilne i odevne industrije, neophodno je pre svega stvaranje sirovinske baze koja bi zadovoljavala potrebe najvećeg dela nacionalnog sektora tekstilne i odevne industrije, pri čemu je neophodno posebnu pažnju posvetiti ekološkom aspektu efikasnog poslovanja, odnosno postojanju koncepta efikasne i isplative prerade otpada, što podrazumeva održiv ekološki, tehničko-tehnološki, ekonomski i socijalni razvoj u sinergiji svih životnih aspekata, a ukazuje na potrebu korelacije između proizvodnje održivog razvoja tekstilne i odevne industrije i zaštite životne sredine.

Jedan od osnovnih problema rada i razvoja, kao i stvaranja efikasne tekstilne i odevne industrije je nedostatak repro-materijala i sirovinske baze, što ovu industrijsku granu svrstava u red zavisnih, pa samim tim i nekonkurentskih industrija. Može se reći da je ovaj strukturni problem bitno uticao i u velikoj meri usmerio pravce razvoja tekstilne i odevne industrije, jer se jaz između primarne i tekstilne proizvodnje vremenom produbljivao, a posebno u vreme ekspanzije razvoja trikotaže i konfekcije.

Problem sirovinske baze se pojavio još u 80-tim godinama prošlog veka, u godinama kada je urađena loša procena rada i razvoja tekstilne i odevne industrije, pa se strateška politika svodila na sve veće oslanjanje na lohn poslove, uz zanemarivanje stvaranja fabrika za proizvodnju materijala. Posmatrano sa strane jakog industrijskog razvoja koji podstiče ukрупnjavanje i podizanje novih kapaciteta, trebalo bi da predstavlja odličnu novu etapu razvoja, da takva strategija nije bila u koliziji sa jednim tadašnjim, ali očigledno i današnjim vrlo bitnim problemom efikasnog rada i razvoja tekstilne i odevne industrije – nedostatkom sirovinske baze. U stvari, predimenzionirani kapaciteti

odevne industrije u odnosu na domaću proizvodnju tkanina, kao i u odnosu na plasman na domaće tržište, doveli su na žalost do preraspodele i jačanja poslova dorade, što sa današnjeg aspekta, nema ničeg lošeg, ali su poslovi dorade bili samo dodatak u ukupnim poslovima tekstilne i odevne industrije, jer je tadašnja tekstilna i odevna industrija imala sopstvene proizvode i proizvodnju, sa manje ili više prepoznatljivim brendovima. U tom periodu srpska i jugoslovenska tekstilna i odevna industrija je bila među vodećim proizvođačima tekstila i odeće širom sveta, jer je proizvodila kolekcije za unutrašnje tržište, zapadnu Evropu, bivši Sovjetski Savez i zemlje globalnog Juga. Takođe, treba naglasiti da su lohn poslovi i u to vreme donosili velike prihode, ali su se radili CMT i MCMT lohn poslovi sa većom dodatnom vrednošću, kao i činjenicu da je to bilo vreme internacionalizacije tržišta i poslova, za razliku od današnje globalizacije i surovih i nehumanih uslova poslovanja.

Danas, primarna proizvodnja još nije revitalizovana, a i sirovinna baza je veoma slaba, zbog čega se više od 90 odsto sirovina ili repromaterijala (tkanina i prediva) uvozi, pa samim tim roba domaćih proizvođača nije dovoljno konkurentna na stranim tržištima [10]. Jedan od korelacionih problema u generisanju kvalitetne i kapacitivno zadovoljavajuće sirovinne baze (na nacionalnom nivou) je ekološki održiva prerada i proizvodnja repromaterijala, jer je poznato da je taj segment tekstilne i odevne industrije jedan od najvećih zagađivača čovekove okoline. Rešavanje tog problema ukazuje na višestruke benefite, od generisanja baze za moguću ekspanziju nacionalne tekstilne i odevne industrije, preko rešavanja problema zagađenja, pa sve do generisanja novog efikasnog sektora prerade otpada i novih radnih mesta.

3.4. Ekološka komponenta

Tekstilna industrija predstavlja jednu od najvećih i najkomplikovanijih vrsta industrijske proizvodnje sa velikom potrošnjom prirodnih resursa (obnovljivih i neobnovljivih), ali i ogromnim zagađivanjem životne okoline, pre svega u fazi prerade materijala (tzv. mokra faza), ili u direktnom procesu proizvodnje (čvrst otpad), a takva proizvodnja zahteva i podrazumeva održiv ekološki, tehničko-tehnološki, ekonomski i socijalni razvoj u sinergiji svih životnih aspekata, što ukazuje na potrebu aktivne korelacije između proizvodnje održivog razvoja tekstilne i odevne industrije i zaštite životne sredine, što je danas temelj generisanja novih koncepcija izbalansiranog rada i održivog razvoja.

Neophodno je naglasiti da povećanje trgovine čistim tehnologijama podstiče ekonomski razvoj,

otvaranje novih radnih mesta i inovacije, istovremeno podstičući ekonomsku i klimatsku otpornost [15].

Zato države u razvoju moraju stvarati sopstvene, primerene i izbalansirane koncepcije dugoročnog održivog razvoja, koji podrazumeva ekonomski rast, tehničko-tehnološka unapređenja proizvodnih procesa i veće učešće inovativnih tehnologija, ali i stvarati osnovu za smanjenje zagađenja i efikasnije korišćenje resursa. Samim tim je neophodno da države u razvoju, kroz podršku adekvatnih programa obrazovanja i edukacije, obezbeđuju adekvatan i kvalitetan kadrovski potencijal, izdvajaju dovoljno subvencija za podsticaje MSP koja implementiraju nove tehnologije, podržavaju čistiju proizvodnju i poštuju programe zaštite životne sredine, kao i preduzeća koja se bave preradom otpada, ali im je sa aspekta stabilnijeg rada i razvoja, neophodna i sopstvena proizvodnja tekstilnih repromaterijala za makar delimično zadovoljenje potreba sopstvenog tržišta. Neophodno je naglasiti da su procene evropske komisije za razvoj da u Srbiji oblast ekoloških inovacija dugoročno mora biti glavni prioritet održivog razvoja, i da je shodno tome neophodno ulaganje od oko 500 mil € godišnje (ili oko 15 mild €) u naredne tri decenije, pri čemu bi EU učestvovala sa polovinom navedenog iznosa.

U godinama kada se neprekidno ponavlja da je tekstilna i odevna industrija „prljava i depresirana industrijska grana“, osnovni problem u generisanju novih efikasnih strategija načina rada i poslovanja tekstilne i odevne industrije, postao je ekološki aspekt, odnosno (ne) postojanje koncepta efikasne i isplative prerade otpada, pri čemu treba naglasiti da tzv. prljave industrije nisu (ili bar nisu veliki) problem, ukoliko u praksi efikasno egzistiraju strategije zaštite životne sredine ili koncepcije na osnovama čistije proizvodnje i dobro organizovane EOP tehnologije (end-of-pipe technologies), što nedvosmisleno pokazuju primeri tekstilne i odevne industrije ekonomski razvijenih zemalja. Činjenica je da su ekonomski razvijene države svoje pogone za generisanje repromaterijala izmestile u zemlje tzv. trećeg bloka (bliski i daleki istok), ali samo delimično i uglavnom zbog jeftine radne snage, a ne zbog zagađenja okoline, jer su problem zagađenja okoline rešavali generisanjem efikasnih kompanija za preradu otpada, čime su dobili jak sektor tekstilne i odevne industrije, sa sopstvenom i nezavisnom bazom repromaterijala, ali sa potpuno novim sektorom prerade tekstilnog otpada.

Tako se može reći da su za efikasan i održiv razvoj MSP tekstilne i odevne industrije neophodne pravovremene implementacije adekvatnih naučnih istraživanja, efikasni transferi inovativnih tehnologija, kao i stručni ljudski resursi iz svih oblasti proizvodnje, ali i

generisanje i postojanje sopstvenih baza repromaterijala, kao i sektora za prikupljanje i preradu tekstilnog otpada, a u cilju čistije proizvodnje, očuvanja resursa i smanjenja otpada i opasnih materijala, odnosno očuvanja geo i bio-diverziteta, što je naravno sve češća tema nadležnih komisija EU pri generisanju koncepta industrijskog razvoja u narednom periodu. Čiste tehnologije su dizajnirane tako da obezbede vrhunske performanse po nižim cenama, a da istovremeno stvaraju manje otpada, što ukazuje na činjenicu da su one mogući sledeći motor ekonomskog rasta [16].

3.5. Kvantitativni i kvalitativni aspekti ljudskih resursa

Stvaranje industrijske infrastrukture neke državne ekonomije zahteva dugoročno planiranje tehnološkog razvoja, obimna investiciona ulaganja i permanentno obrazovanje potrebne radne snage, sa posebnim osvrtnom na visokostručno obrazovanje i stvaranje baze tzv. stručnog kadra, pri čemu zajednički imenitelj opšteg poboljšanja stručnosti ljudskih resursa mora biti uspostavljanje fleksibilnog sistema inicijalnog i kontinuiranog stručnog obrazovanja, kako bi se adekvatno odgovorilo na promenjene zahteve tržišta rada, a ulaganje u obrazovanje, odnosno obezbeđivanje kvalifikovanih ljudskih resursa sposobnih prilagođavanju novonastalim okolnostima, postalo primaran i prioritetan zahtev i dobilo karakter investicionog ulaganja.

Društvo znanja, ekonomija znanja ili industrija bazirana na znanju su aktuelene i moderne formulacije jednog invarijantnog koncepta razvoja i prosperiteta svakog društva, što u suštini predstavlja sposobnost stvaranja, prenošenja i primenjivanja inovacija, tj. novih znanja [17, 18]. Jedan od glavnih uzroka slabe modernizacije, gledane kroz slabu automatizaciju MSP odevne industrije zemalja u razvoju je kvantitativno - kvalitativni problem ljudskih resursa [19], pa se zato modernizacija sistema obrazovanja mora još više usklađivati sa potrebama tržišne privrede, što je kompleksan, dugotrajan i postepen proces, koji se može realizovati samo aktivnim uključivanjem svih interesnih grupa [18, 19].

Tako je za dobre tendencije razvoja neophodno osposobiti dovoljan broj ljudi sa modernim i primenljivim znanjima i veštinama koje će trenutno, a i u budućnosti zahtevati tržište rada, uz stvaranje tzv. *ekspertskih timova*, koji bi sa kontinuiranim dvosmernim protokom informacija bili važan deo novih koncepta rada i strategija razvoja MSP preduzeća, a sačinjavali bi ih stručnjaci iz raznih oblasti - pre svega stručnjaci vezani za oblasti tekstilne i odevne industrije, IKT sektora, menadžmenta, dizajna, ekonomije, itd. Strategije

viših nivoa sprovodile bi se i određivale smernice razvoja i rada nižih nivoa, a informacije o problemima bi se slale na više nivoe – dvosmerni protok informacija važnih za efikasno poslovanje, kako bi se analizirale i odlučivale o stvaranju novih, kvalitetnijih i primenljivijih koncepta rada i razvoja.

U tekstilnoj i odevnoj industriji Srbije često se sreće problem nekompetentnih zaposlenih, vezan za neadekvatna znanja i veštine za obavljanje poslova u okviru radnog mesta, ali i predugo vreme za uvođenje u posao, nespremnost za timski rad, nedostatak poslovnih i preduzetničkih veština i znanja, nedostatak veština komunikacije i rešavanja problema, neusklađenost teorijskih i praktičnih znanja i veština, nepoznavanje novih tehnologija i sistema kvaliteta, itd. Jedna od posledica dinamičnog i agresivnog tehničko - tehnološkog razvoja je potreba sve veće stručnosti i kompetentnosti za upravljanje novim tehnologijama, koja zahteva optimalnu kombinaciju stručnih znanja, profesionalnih veština i kapaciteta za uspostavljanje efikasnog organizacionog uređenja i načina upravljanja ljudskim resursima. Model dualnog sistema strukovnog obrazovanja je predložen (i u Srbiji) kao najuspešniji za stvaranje kadrova sa znanjima, kompetencijama i veštinama neophodnih za uspešan rad, a time i povećanje konkurentnosti preduzeća tekstilne i odevne industrije. U stvaranju uslova za proizvodnju kvalitetnog i pre svega kompetentnog kadra za potrebe tekstilne i odevne industrije posebno se ističu mesto i uloga menadžmenta preduzeća [19], što podrazumeva potrebu za aktivnim učešćem predstavnika menadžmenta preduzeća tekstilne i odevne industrije u oblikovanju nastavnog plana i programa visokoškolskih ustanova, uključujući i visoke tekstilne škole strukovnih studija, kao i osmišljavanju programa stručne prakse studenata visokih škola u okviru preduzeća i pružanju pomoći u odvijanju stručne prakse potencijalnih budućih kadrova. Potrebno je takođe naglasiti da je u Srbiji potencijal radno sposobnih uglavnom potrošen, posebno visokokvalifikovanih (postoji visok obuhvat visoko obrazovanih, pri čemu je struktura neoptimalna u odnosu na tražnju), te da formalno postoje programi celoživotnog obrazovanja odraslih, kao i dualnog obrazovanja, ali da u praksi nisu opšte ili nisu efikasno implementirani, što za posledicu ima probleme prekvalifikacije i dokvalifikacije zaposlenih, pa tako, koliko god se pričalo o važnosti obrazovanja, jer je poznato da su u svetu najviše napredovale one države koje su drastično povećale ulaganja u obrazovanje, u Srbiji se i dalje godinama relativno malo izdvaja za obrazovanje – ispod proseka EU, pa i regiona. To znači da je neophodno izvršiti korenite promene u načinima funkcionisanja i odnosa između nauke i

privrede, ili u razmišljanjima o uticaju obrazovanja, i posvetiti se permanentnom obrazovanju potrebne radne snage sa posebnim osvrtom na visokostručno obrazovanje i stvaranje baze tzv. stručnog kadra, kako bi se adekvatno odgovorilo na promenjene zahteve tržišta rada, pri čemu bi ulaganje u obrazovanje postalo primaran i prioritetan zahtev i dobilo karakter investicionog ulaganja.

3.6. Tehnički tekstil

Smanjenje proizvodnje vlakana za tradicionalni tekstil u korist proizvodnje tehničkog i netkanog tekstila u ekonomski razvijenim državama, je na izuzetno visokom nivou i sa jasnim pravcima daljeg ekspanzivnog toka, što je direktan pokazatelj da netkani tekstil, a posebno njegove tehničke aplikacije, imaju mnogo veću perspektivu od ostalih tržišta tekstila ili odeće, što je naravno indirektan pokazatelj daljeg pravca rada i razvoja, kao i mogućih specijalizacija preduzeća tekstilne i odevne industrije država u razvoju.

Netkani tekstil je najznačajnija i najveća grupa proizvoda šire proizvodne oblasti tekstilne i odevne industrije poznate kao tehnički tekstil, koji obuhvata tekstilne proizvode posebnih tehničkih karakteristika i funkcionalnosti, odnosno proizvode namenjene nepotrošačkim, odnosno industrijskim aplikacijama (putevi, tuneli, parkinzi, sportski objekti, brane, železničke pruge, odlaganje otpada, izolacije i hidroizolacije, itd.), u svrhe: kontrole erozije, zaštite, filtracije, drenaže, barijernih funkcija, itd., pri čemu je očigledno da su proizvodnja i tržište netkanog tekstila u stalnom razvoju i rastu [20]. Dobre strane ekspanzije upotrebe tehničkog tekstila su mogućnost višenamenske upotrebe, kvalitet performansi, ali i nezavisnost i smanjenje eksploatacije prirodnih resursa i mogućnost visokog procenta upotrebe tekstilnog otpada u izradi novih materijala ili proizvoda, kao i mogućnosti specijalizacije MSP za izradu ovakvih proizvoda, koji su inače vrlo profitabilni na tržištu, dok su loše strane još veća upotreba hemikalija i moguće zagađenje prirodne sredine. Kako Srbija nije bogata sirovinama potrebnih u tekstilnoj i odevnoj industriji, i kako potrebe i mogućnosti zahtevaju izradu robe tekstilne i odevne industrije koja nedostaje na tržištu, a u cilju stvaranja uslova održive konkurentnosti, možda bi zaokret i specijalizacija MSP u ovom smeru bili dobro rešenje.

4. ZAKLJUČAK

Svaka od navedenih teza apostrofira neke od najbitnijih faktora uticaja kvalitetnog i efikasnog rada i razvoja preduzeća tekstilne i odevne industrije, pri čemu većina sadrži podelemente, odnosno dodatne elemente

uticaja, koje je takođe neophodno uočiti, definisati, sistematizovati, usvojiti i implementirati u nove, lokalne ili nacionalne strategije rada i razvoja tekstilne i odevne industrije. Može se reći da anticipacija preduzeća tekstilne i odevne industrije sa održivom konkurentnošću, sve više nije u kvantitativno-kvalitativnim aspektima proizvodnje, već u novim elementima globalnog efikasnog poslovanja: *načinima upravljanja tržištima, organizovanju globalnih lanaca snabdevanja podizvođača i maloprodaji, kao i svestrana i sveobuhvatna inkluzija i oslanjanje na kvalitetne ljudske resurse*. Sa druge strane, perspektiva MSP tekstilne i odevne industrije može se anticipirati kao tesna *fleksibilna povezanost novih dizajna, proizvodnih tehnologija, planiranja i proizvodnje, sa tendencijom i mogućnostima eksploatacije novih vrsta sirovina ili reproduktivnog materijala, kao i mogućnostima brzih odgovora (JustInTime i QuickRespSystem)* na promene koje tržište zahteva, što automatski podrazumeva efikasnu implementaciju i integraciju savremenih tehnologija u proizvodne procese, kao i ulaganja u inovativna poslovanja i ljudske resurse. Međutim, kako aktuelna globalizacija zahteva proces defragmentacije reprodukcionog ciklusa, ali ne u nacionalnim nego u okvirima preduzeća, tako svako preduzeće u fokusu interesovanja mora imati unapredjenje sposobnosti praćenja i prilagođavanja permanentnim promenama, radi kontinuiranog stvaranja ili bar održavanja kompanijske imovine. Iz svega navedenog se mogu izdiferencirati i navesti neke od teza i pitanja efikasnog rada i poslovanja tekstilne i odevne industrije država u razvoju: koegzistencija tradicionalnog i digitalnog sektora, integracija u globalno tržište ali sa elementima "državnog protekcionizma", adekvatno sagledavanje kvantitativnih i kvalitativnih aspekata ljudskih resursa, neminovnost i potreba generisanja i inkluzije novih materijala, a s tim u vezi i stvaranja mogućnosti specijalizacije proizvodnje, opšte unapređenje poslovnog prostora, itd., ali sve navedeno uz saglasnost i prioritetno uvažavanje i implementaciju standarda zaštite životne sredine.

LITERATURA

- [1] Savić, Lj. (2013). Kada i kako je propala industrija u Srbiji, *Vreme – naučne rasprave*, 334.
- [2] Gligorijević, Ž., Bošković, G. (2008). Regionalni razvoj i konkurentnost industrije, *Ekonomika preduzeća*, Vol. 56, br. 3-4, 111-123.
- [3] Šojić, M. S. (2013). Industrija Srbije, *Zbornik SANU - Moguće strategije razvoja Srbije*.
- [4] Narodna banka Srbije (2013). Platni bilans RS 2001–2012.

- [5] Savić, Lj. (2008). Izgubili smo osam godina, *Danas*, 16–18.
- [6] Republika Srbija, Ministarstvo privrede. (2015). Strategija razvoja i Akcioni plan 2015–2020, *www.privreda.gov.rs*.
- [7] PKS – Udruženje industrije tekstila, odeće, kože i obuće. (2014). Analiza poslovanja industrije tekstila, odeće, kože i obuće, *eKapija*.
- [8] Ćurčić Kostić, A. (2019). "Nju dil 2019", *Privredna komora Vojvodine i Serbia Fashion Week*.
- [9] Nyland, M. (2017). Serbie Textile Industry, *www.ras.gov.rs*.
- [10] Savić, LJ. (2014). Nova Strategija industrijalizacije kao osnova brzog Srbije-Deindustrijalizacija u Srbiji, *Zbornik radova*, 46-61.
- [11] Kokeza, G., Urošević, S. (2018). Strategic directions of the development of the textile and clothing industry in the Republic of Serbia, *Tekstilna industrija*, 66(4), 69-78.
- [12] Unija Poslodavaca Srbije. (2013). *Uslovi poslovanja i mere za razvoj 2014-2020*, Unija Poslodavaca Srbije, Beograd.
- [13] Andros, V. S., Gerasymchuk H. V. (2018). Influence of free trade and protectionism on the development of textile industry, *Tekstilna industrija*, 66(4), 58-68.
- [14] Urošević, S., Đorđević, D., Cvijanović, J. (2009). Značaj doradnih poslova za razvoj tekstilne i odevne industrije Srbije u procesu tranzicije, *Industrija*, 37(2), 97-125.
- [15] Pernick, R., Wilder, C. (2007). The Clean Tech Revolution: The Next Big Growth and Investment Opportunity, *Harper Business*, 1st edition.
- [16] Shaikh, Z. A. (2018). Towards Sustainable Development: A Review of Green Technologies, *Tr Ren Energy*, 4(1), 1-14.
- [17] Sheehan, M. (2014). Human resource management and performance: Evidence from small and medium-sized firms, *International Small Business Journal*, 32, 545-570.
- [18] O'Cass, A., Sok, P. (2014). The role of intellectual resources, product innovation capability, reputational resources and marketing capability combinations in firm growth, *International Small Business*, 32, 996-1018.
- [19] Dimitrijević, D., Urošević, S., Adamović, Z., Prokopović, B. (2019). Anticipacija perspektive MSP industrije odeće u državama u razvoju, *II međunarodna naučna konferencija „Savremeni trendovi i inovacije u tekstilnoj industriji“*, Beograd, Srbija, 16-17. maj 2019., 179-193.
- [20] Urošević, S. (2011). Perspektive razvoja i upotrebe tehničkih i netkanih tekstilnih materijala, *IX Simpozijum „Savremene tehnologije i privredni razvoj“*, *Zbornik radova Tehnološkog fakulteta u Leskovcu*, Leskovac, Srbija, 21-22. Oktobar 2011, 261-269.

Rad primljen: 09.09.2020.

Rad prihvaćen: 11.11.2020